

ULF TELEMAN

Om svenska konjunktioner och deras historia

Den moderna svenskan har en ordklass konjunktioner som skiljer sig från klasser av andra oböjliga ord som t.ex subjunktioner, adverb och prepositioner. De viktigaste konjunktionerna är:

additiv: *och*
disjunktiv: *eller*
adversativa: *men, fast, utan*
explanativa: *ty, för*
konklusiv: *så*

Svenska konjunktioner skiljer sig från subjunktioner bl.a. genom att konstrueras med huvudsatser i stället för bisatser. De skiljer sig från adverb genom att inte fungera som satsbas i den följande satsen och från prepositioner genom att inte kunna konstrueras med nominalfraser som komplement. (Se vidare SAG 2, kap. 11 § 1–5.)

Vid den litterära tidens början var antalet olika konjunktioner färre:

additiv: *ok*
disjunktiva: *ēpa, äller*
adversativa: *än, utan*

Tack till Cecilia Falk, Henrik Rosenkvist och de två tidskriftsgranskare som gett mig nyttiga synpunkter på en preliminär version av denna artikel.

Teleman, U., professor emeritus in Swedish, Centre for languages and literature, Lunds universitet, Sweden. "On Swedish conjunctions and their history", *ANF* 127 (2012), pp. 59–92.

Abstract: Swedish conjunctions differ from subjunctives by being able to combine main clauses with each other. At the beginning of the literary period (13th century) Swedish had conjunctions meaning 'and', 'or', 'but', all of them with a Proto-Germanic origin. During the following centuries a few causal/explanative and consecutive/conclusive conjunctions were added: *ty, för, så*. In this article it is argued that these conjunctions were originally established as subjunctives which later became used (also) as conjunctions. The formal differentiation between conjunctions and subjunctives may be related to the rise of the particular syntactic structure of Swedish subordinate clauses in early modern time. It is interesting to note that the development unexpectedly occurred from hypotax to paratax, not the other way round.

Keywords: Old Swedish, Early Modern Swedish, language change, grammaticalization, conjunctions, subjunctives, main clauses, subordinate clauses.

Föreliggande studie vill beskriva och förstå ordklassens utveckling från då till nu i samspel med språkets förändringar i övrigt, framför allt under fornsvensk tid när *ty*, *för* och *så* efterhand blev medlemmar av klassen. En avgörande fråga är det därvid hur de nämnda enstaviga formorden förhöll sig till de liktydiga ordförbindelserna (*för*) *ty at* och *så at*.

De fornsvenska subjunktionerna har undersökts i flera avhandlingar (Bergqvist 1884, Bjerre 1935 och 1938, Braunmüller 1978 och 1995, Haskå 1988, Rosenkvist 2004), men konjunktionerna har inte rönt motsvarande uppmärksamhet. Smärre undersökningar, huvudsakligen på basis av enskilda texter eller materialet i ordböcker över fornspråken (Fritzner, Kalkar, Söderwall, Schlyter) har ändå lämnat väsentliga bidrag: Diderichsen 1941 om *ok*, *aller*, *än* (särskilt i SkL), Kotcheva 2001 om *än* och *men*, 2002 om *ok* och *än* (särskilt i ÄVgL), Falk 2010 särskilt om *ty*, *för* och *så*. Av relevans för svenskan är också Christofferssens studier i fornvästnordisk syntax (t.ex. 2003).

Framställningen inleds här med en skiss av hur kategorierna huvudsats och bisats manifesterar sig under den tid då de nya konjunktionerna etableras. Därefter behandlas översiktligt utgångsläget vid den litterära tidens början, och den då föreliggande uppsättningen av konjunktioner beskrivs som en bakgrund till uppkomsten av de nya konjunktionerna. I ett längre avsnitt följer vi sedan framför allt i de fornsvenska texterna hur de kausala/explanativa och konsekutiva/konklusiva konjunktionerna konventionaliseras. I det avslutande avsnittet betraktar vi resultatet av utvecklingen och vad den har att säga om grammatikaliseringsriktning, dvs. om det tidsmässiga förhållandet mellan subjunktioner och de semantiskt närbesläktade konjunktionerna.

Som vi ska se figurerar under den aktuella perioden formord vilka inte rättmätigt kan klassificeras bara som endera subjunktioner eller konjunktioner. För dem används under övergångstiden beteckningen ”konnektiv” som en praktisk etikett. Vi tar däremot inte ställning till om konnektiv utgör en egen grammatisk kategori vid sidan om ordklasserna konjunktioner och subjunktioner (som t.ex. *ok*, *eþa* gentemot t.ex. *sum*, *at*).

1 Huvudsatser och bisatser i fornsvenskan

En avgörande skillnad mellan konjunktion och subjunktion är karaktären av den sats de konstrueras med: konjunktionen tar en huvudsats och subjunktionen en bisats. Huvudsats och bisats manifesterar sig annor-

lunda under fornsvenskan än i modern svenska. Ändå är det uppenbart att distinktionen är reell också i de germanska fornspråkens grammatik.

Bisatsen var och är syntaktiskt underordnad en annan sats. Den kan vara komplement till ett av matrissatsens ord, t.ex. attribut till ett substantiv eller objekt eller bundet adverbial till ett verb. Den kan också fungera som ett omständighetsled, dvs. ett fritt adverbial i matrissatsen. Man kan gradera graden av integration i matrissatsen så att attributssatsen är den mest integrerade, verbkomplementsatserna kommer därefter och slutligen de fria adverbialssatserna som är minst integrerade i den överordnade satsen. Bisatsen bär normalt ingen egen illokutionär kraft och den får sitt eget sanningsvärde endast som ett led i matrissatsen.

Den prototypiska huvudsatsen är i princip inte underordnad annan sats och den är bärare av egen illokutionär kraft, t.ex.

påstående
underställande fråga
sökande fråga
uppmaning

Härmed sammanhänger att huvudsatsen (inklusive dess eventuella bisats) fungerar som en mening, dvs. den är avstampet för nästa led i texten. I princip är däremot bisatsen kopplad till den fortsatta texten endast (direkt eller indirekt) via sin matrissats.

De viktigaste fornsvenska huvudsatstyperna markerades strukturellt ungefär som i modern svenska (där S står för subjekt):

deklarativ sats:	XV ^{fin} S	tha fiol han a siin knä
rogativ sats:	V ^{fin} S	wilt thu koma til miin
kvesitiv sats:	X ^{hv} V ^{fin} S	hui ræþes þu sua dighart
direktiv sats:	V ^{imp} (S)	bryt ikke gudz budhordh

Bisatsens interna struktur kännetecknas negativt, dvs. av att icke överensstämma med huvudsatsens:

bisats: YS(X)V^{fin} tha han fiol en tidh a knä

Bisatsens Y kan vara en lexikaliskt entydig subjunktion som *sum* eller *at*, men många Y är homonyma med andra ord i andra klasser som *än* (också konjunktion eller adverb), *um* (också preposition). Också *hv*-led kunde inleda både bisatser och huvudsatser. Ordföljden (X)V^{fin}Z (där X och Z är icke-subjekt) var entydig som bisatsmärke oavsett om den berodde på s.k. kil eller på att det finita verbet stod sist ("tysk ordföljd") eller efterhand på modern ordföljd ("af-ordföljd" eller "biff-ordföljd"). Om bi-

satsens ordföljd i litterär tid se särskilt Jörgensen 1987, Pettersson 1988, Platzack 1988, Falk 1993 samt Håkansson 2011 och där anförd äldre litteratur. Om objekt-verb-följd i äldre svenska se särskilt Delsing 1999 och Magnusson 2011.

Att en sats är underordnad en annan kan framgå av dess placering i kontexten, t.ex.:

som satsbas i deklarativ sats:	<i>æn han komber</i> vet iak ikke
som negerad:	ikke <i>æn han flyr</i> utan <i>æn han blifuer</i>
som koordinerad:	<i>æn han flyr</i> aller <i>æn han blifuer</i>
som underordnad annan bisats:	nær hon spør <i>æn han komber</i>

När den moderna bisatsordföljden var etablerad c. 1700 blir placeringen av negationer och andra mittfälsadverbial en entydig markör av bisats gentemot huvudsats och omvänt. (Detta kan sägas gälla även om huvudsatsordföljd kan användas under vissa betingelser med viss innebörd, se t.ex. SAG 4: 467f.)

Även om distinktionen huvudsats – bisats signaleras på olika sätt syntaktiskt och lexikaliskt under fornsvensk tid är det också självklart att bisatser som inte inleds av entydig subjunktion mycket ofta är strukturellt dubbeltydiga (jfr Rosenkvist 2004: 98). Detta gör att övergångar mellan subjunktion och konjunktion kan vara svåra att belägga, men det är ju samtidigt just denna omständighet som underlättar de förskjutningar vi här skall studera.

Ovan konstaterades att bisatser kunde vara mer eller mindre tätt knutna till matrissatsen. Fria adverbialssatser var de minst integrerade. Går vi ett steg till kan vi säga att också en samordnad sats är knuten till den föregående satsen, även om den står friare gentemot denna än en adverbialsbisats gentemot sin matrissats. Och slutligen kan man säga att samordnade satser är närmare länkade till varandra än par av asyndetiskt förbundna satser som innehållsligt hör samman.

Samordning är alltså en sorts mellanting (Diderichsen 1941: 64: ”et Confinium”) mellan asyndetisk paratax och sådan hypotax som t.ex. representeras av matrissatser med underordnade fria adverbialssatser. Detta avspeglar sig intressant nog i vissa ordföljdsmonster för samordnade konjunkter med finit verb i 1600-talets och 1700-talets svenska som visats och studerats av Magnusson (2007, kap. 5). Man kan redan i runsvenskan och i fornsvenska texter notera att verbfraskonjunkt efter huvudsatskonjunkt kan ha en sorts kilordföljd som om det hade varit

konjunkt till en bisats. Liknande fenomen möter i infinitivfraskonjunkter.

þaiR byku i rynby *auk* bo atu (SRI U114)
ikifastr lit raisa stain *uk* bro kera (SRI U142)

Tyvärn saknar vi fortfarande detaljerad kunskap om satsledsföljd i sådana koordinerade led under fornsvensk tid. Den särskilda ordföljden i konjunkter har dock noterats av flera äldre forskare, t.ex. Wenning 1929 (5ff.), Larsson 1931 (45ff.), Åkerlund 1935, Diderichsen 1941 (63ff.). Se också numera Falk (opublicerade förarbeten till ett större arbete om svensk syntaxhistoria). De strukturella omständigheter som Magnusson och hans föregångare upptäckt är tankeväckande: samordningarna framstår ju här onekligen som ett mellanting mellan huvudsatser och bisatser, dvs. strukturen avspeglar konjunkternas semantiska och textuella status. De är självständiga eftersom de har illokutionär kraft, men de är också i någon mening underordnade eftersom de förutsätter en annan sats som de anknyter till.

I avsnitt 3 nedan ska vi se lite närmare på förloppet i det kraftfält som uppstår när fria adverbialsbisatser konkurrerar med samordnade satser inledda av liktydiga konnektiv.

2 Urkonjunktionerna: sidoordnande och tillordnande

I 1200-talets svenska fanns en liten uppsättning ”urkonjunktioner” (beteckningen lånad från Kotcheva (2002: 142)):

additivt: *ok*
disjunktivt: *äller* m.fl. varianter (som i fsv. men ej i fgu. ersatte det tidigare *eþa*)
adversativt: *än* (som senare ersattes av *män*)

I detta tidiga skikt av konjunktioner ingick också det adversativa *utan* (se Rosenkvist 2004: 105ff).

Av urkonjunktionerna utgör det additiva *ok* och det disjunktiva *eþa/äller* en särskild grupp som vi kan kalla sidoordnande. De har ungefär samma semantiska och syntaktiska egenskaper som dagens *och* och *eller*. De kännetecknas alltså av att kunna sidordna inte bara meningar, satser och reducerade satser utan också nominalfraser. De är multiplikativa, dvs. de kan sidoordna flera led än två på samma nivå. Både den ad-

ditiva och den disjunktiva relationen är symmetrisk, dvs. $A \& B \approx B \& A$.¹ Några illustrativa exempel från runsvenska och äldre fornsvenska:

at hans almusa vari guþi töka *ok* at hans blyght skal ändas mz heþar (LegBu 4)

sidhan sagdhe gudh [...] warde liws *oc* iämskyt wardh liws (MB1: 155)

[tierfr *uk* kunar *a*] *uk* kulhu litu risa stain *uk* bru eftiR alfntan faþur sin (SRI U462)

gvz ängel kom een dagh tel ioakim ... *ok* tröste han räddan *ok* sagþe sik wara [...] (LegBu 4)

inkikar lit raisa stain eftiR styþik faþur sin *uk* þorkel lit kiara merki at inkikuni suiru sin (SRI U914)

[...] *ok* hände i fornäpnda stadhenom caphernaum at var herra ihesus gik in ij sancti pätars hws (Bo 70)

fra terz eller tel nons sat hon við *væf ælla* ten: *älla* naal (LegBu 5)

Varþer maþer lustin i kyrkiugarþi. *æller* i har takin þa skal [...] (ÄVgL 6)

Jorþ ir oc aldri afraþa laus. vtan þi ains et allir lyþir selin. *eþa* han verþi at vereldi guldin. (GotlL 69)

þa skal hæræþ hanum vt dømæ *ællar* skal han friþ fly (ÄVgL 17)

Bregþar maþr mannj slic oqueþins orþ firi socn aldri *eþa* aþingi. *eþa* a stefnu [...] (GotlL 80)

Hwath giordhe war herra för än han skapadhe wärldina/ *eller* hwi sat han swa länge orkolöös (MB1: 31)

Det har legat nära till hands att söka konjunktionernas etymologiska källa i adverb enligt mönstret:

A. Också B. > A och B.

A. Eljest B. > A eller B.

¹ Här uppfattas alltså *och* och *eller* som prototypiskt symmetriska. I faktisk text kan samordning med *och* bli asymmetrisk eftersom den tolkas ikoniskt (SAG 4, Samordning § 6):

A och B (A, och sen B)

A och B (A, och därför B)

Också *eller* kan tolkas asymmetriskt när det ena ledet är beroende av det andra (SAG 4, Samordning § 27–28):

Nu måste jag börja skriva, eller blir jag inte färdig i tid.

Hwar man skall settie sith merke på sina gierning eller gherningen bliffuer förbrutin (SAOB: Skråordn. (1545))

Konjunktionen *ok* torde vara etymologiskt identisk med adverbet *ok*. (Om detta ords möjliga etymologi se t.ex. Hellquist *och* och Kluge *auch*.) Det disjunktiva *epa* har en osäkrare etymologi men dess ersättare i östnordiskan *äller* (m.fl. varianter) återgår säkerligen på ett adverb med betydelsen 'annars', 'alternativt' (se t.ex. översikten i Hellquist).

Att de båda sidoordnande konjunktionerna återgår på adverb kan i varje fall för *äller* stödjas med att denna konjunktion ofta följs av deklarativ sats med omvänd ordföljd, som om konjunktionen vore satsbas i huvudsatsen.

byia mæn [...] gauo hanom daghleca sin far at æta. *ella* blæste han sua gen staþenom etar ok ilsco. (LegBu 490)

þæt ær þit [...] *ella* vil iak þæt kôpa (LegBu 184)

Denna ordföljd används också i modern svenska till skillnad från i danska (jfr Hjorth 1979):

Vi måste befria oss från vidskepelsen, *eller* blir vi aldrig fria.

Också *ok* följs i fornsvenskan inte sällan av deklarativ sats med omvänd ordföljd:

styrðhi þa goðhær laghmaðþær wæstrægötlandi [...] oc waru þa allir tryggir landi sinu (ÅVgL 301)

§1. *Ok* aghu mæn friþ hawa, þær kununger biuþer vt leþung sin (SdmL 183)

þa kom mik ii hugh hælagma læst, *ok* vaknaþe iak tel guz naþa (LegBu 135)

þy at himirike hauin i mist for þæssa hems fikt *ok* worþo iamskyt þore grenna at gulle (LegBu 152)

För *ok* är bevisläget mer problematiskt än för *äller* eftersom omvänd ordföljd är vanlig också utan konjunktionen *ok*, som markör av fortsättning i texten. För en genomgång och diskussion av inversion se särskilt Alving 1916, kap. 2 (efter *och*, *men*, *utan*) och kap. 3 (efter *äller* och efter adverb).

De återstående urkonjunktionerna är de adversativa *än* och *utan*, en grupp som vi ska kalla för tillordnande och som i stort sett motsvarar den moderna svenskans *men* och *utan*. De skiljer sig på olika sätt från de sidoordnande konjunktionerna. De anger snarast en asymmetrisk relation och är på det sättet mer lika subjunktioner än vad de sidoordnande kon-

junktionerna är. De kan heller inte ensamma samordna nominalfraser utan bara meningar, satser och reducerade satser. De är inte multiplikativa utan samordnar bara par av konjunkter, dvs. de kan inte samordna mer än två led på samma plan.

[...] besatte han bärghen, *än* ekki matte han fördriffwa
them som bodho j dalomen (MB2: 70)

hon [sc. renliues dygþ] är alz fagnaþa. ära oc ägha ... *en* af giri oc
lusta likamans kumbar heþers spiäl (LegBu 183)

Med olika typer av huvudsats anger *än* som textuell eller pragmatisk markör ändrad fortsättning och/eller inriktning o.l.:

guz ordh växto daghlikä ... *än* stephanus giordhe margh iärtekne
(Järt 142)

ther äptir kom var herra ihesus atir til hælgha fädhrena, hulke som
...varo i frygdhina lofwi ... *än* hwat the sungo thz veet han (Bo
236)

thak all the farin ther mislitat æru/ oc læt them vara vndir thinna
sona oc swena gømo/ *æn* all the faren en lita æru lat mik them
gøma oc mina swena. (MB1: 171f)

[...] *Æn* hwi sighir war hærra at stiærnor skulu vara tekn [...] (MB1: 50)

Kotcheva (2001, 2002) ser *än* som den neutrala samordnande konjunktionen, avsedd att ersätta *asyndes* genom att antyda ett samband som annars skulle sakna särskild markering. Skillnaden mot *ok* skulle vara att *än* inte signalerar att konjunkterna skall adderas till en helhet. Konjunktionen i sig är enligt Kotcheva inte adversativ: den anger inte *i sig* kontrast eller att den senare konjunkten strider mot vad man kunde vänta sig utifrån den förra. När *än* för en modern läsare verkar ha adversativ innebörd, menar Kotcheva, är det bara en implikatur utifrån kontexten. Braunmüller (1995) antar också att distinktionen additiv – adversativ är en senare utveckling. Både *ok* och *än* skulle alltså från början ha betytt bara ungefär 'and the following (too)'. Av någon anledning skulle ett ursprungligare *ok* trängts ut av det yngre *än*, delvis i de nordgemanska språken och helt och hållet i de västgermanska (Braunmüller 1995: 266f.).

Diderichsen (1941), som studerat Skånelagens syntax, ser till skillnad från Kotcheva *ok* som den neutrala konjunktionen, medan *æn* är den mer expressiva. Enligt honom används konjunktionen *æn* normalt bara i

rättsregler ”hvis Modsætningsforhold er af speciel (kontradiktorisk eller kontrær) Art”. Enligt min mening är också i tidig fornsvenska den adversativa innebörden alltid mer eller mindre närvarande. Några exempel utöver de just givna:

wäll mughu oc skulu thyliche män faangäs [...] *än* eigh lijf mistä (Sdw: SD 4: 465 (1335, nyare avskr.))

mädh laghum ok laghä doomom skall man sijtt kräffiä, aater faa, ok sik eghnä, *än* eigh mädh rane ok walldzwerkum (Sdw: SD 4: 466 (1335, nyare avskr.))

mwrin war [...] c. alna høghir *æn* tornit siælfift twæggia rasta høt (MB1: 134)

Utifrån Kotchevas antagande kan man inte förstå varför *än* aldrig kunde samordna mer än två konjunkter och inte heller samordna nominalfraser. Den omständigheten att *än* framför allt sammanlänkar satsen eller meningar tyder i stället enligt min mening på att konjunktionen anger en relation mellan propositionella innehåll, och då är det närliggande att anta just adversativ relation, åtminstone under den tid när de litterära texterna börjar flöda. Om förhållandena i förlitterär tid är det svårt att ha någon mening.

Flera etymologier har föreslagits för *än* som särskilt i tyska och engelska handböcker antas ha samma ursprung som ty. *und* och eng. *and* (Falk & Torp 1910, Noreen 1913, Hellquist, Kluge om *und*, ODEE om *and*). Förslagen är dock alla behäftade med stor osäkerhet och man kan utifrån dem inte avgöra frågan om *än* är en semantiskt omärkt konjunktion eller om den, som det antas i föreliggande undersökning, har en adversativ grundbetydelse. En möjlighet som inte nämnts tidigare är att ordet skulle etymologiskt vara avlett av roten i *annan*. I så fall kunde etymologin stödja tanken att *än* primärt är adversativt, en sorts pendang till likhetspartikeln *sum*, etymologiskt besläktad med *samma*.

I det kortare etymologiska perspektivet kunde man undra om *än* inte liksom *ok* och *æller* återgår på ett adverb. Adverbet *än* är visserligen belagt med betydelser som skulle passa till konjunktionens bruk som textbildningselement: ’för övrigt’, ja t.o.m. ’likväl’ (se Sdw *än* adv. mom. 8, 11 och 12). Denna användning är dock inte så vanlig och den hör hemma i textgenrer som knappast har kunnat ge upphov till den frekventa konjunktionen. Man kan också erinra sig att det inte heller finns några spår av konjunktionen *än* med omvänd ordföljd som är fallet vid *ok* och *æller*. (Om koncessiva och andra adverb som externa fundament med rak ordföljd i den följande deklarativa satsen se dock Alving 1916, kap. 3, Wenning 1930: 13ff., Larsson 1931, kap. 3.)

Att *utan* är adversativt torde vara svårt att bestrida, eftersom det nästan alltid korresponderar med en negerad föregående sats. Många av beläggen på *än* visar också ett samspel med negationen, så som framgår i ovanstående exempel. Kontrastbetydelsen i sådana satspar kan lätt få en biton av koncessivitet, dvs. så att den senare satsens proposition strider mot talarens förväntan:

lughin brænde konungx swæna som næst stodho ongnenom æn ananie [...] giordhe thæn eldin enghin skadha (MB1: 13)

Den adversativa satsfogningen korresponderar då med satsfogningar där en koncessiv subjunktion anger en liknande relation mellan bisatsen och dess matrissats:

Lughin brænde suena, æn eldin giordhe Ananias engin skadha. ≈
Æn tho at lughin brænde suena, giordhe eldin Ananias engin skadha.

D.v.s.

$S^1 \text{ Konj}^{\text{advers}} S^2 \approx \text{Subj}^{\text{konc}} S^1 S^2$

Som vi ska se i det följande kommer de nya konjunktioner som utvecklas under fornsvensk tid att ansluta till de asymmetriska tillordnande urkonjunktionerna med deras parallell bland subjunktionerna, snarare än till de sidoordnande urkonjunktionerna.

3 Medeltidens ny tillkommande konjunktioner

Under medeltiden kan vi följa ordklassens öden i alltfler skrivna texter och notera en del mer eller mindre genomgripande förändringar. En del av dessa var huvudsakligen lexikaliska så som hade varit fallet när *aller* slog ut *epa* i de östnordiska språken och övertog dess betydelser och syntaktiska funktion. På liknande sätt ersattes mot periodens slut *än* av *men*.

I det medeltida lagspråket är inte *mæn* belagt (annat än som sammandragning av den temporala subjunktionen *mæþan*). Själens tröst har fortfarande bara *æn*. Sdw redovisar adversativt *mæn* fr.o.m. 1400-talet:

ther swarade ... abbet hanes so till at han aldrich screff biscop bryniolff noghet breff till, som war nathuge herre konung arörende war i ondho, *men* eth breff kendhes han hafue scrifuet till biscop bryniolff (Sdw: SD NS 3: 275 (1417))

mæn thogh besporde iach myk medh manghe gode fornwmstighe wise men ther om (Sdw: BSH 3: 173 (1466))

hans wiliæ war at komma them til nokro ond akt; *men* the waro aff gudhi swa wæl bewarade, at han haffde thæs engen makt (NoV 26)

Peder Månsson som skrev i början av 1500-talet hade nästan bara *än* som adversativ konjunktion i Bondakonst men i hans skrift Sjökonstatet dominerar *män* stort. Olaus Petri och Peder Swart har bara *men* i sina krönikor från samma sekel. Det verkar alltså som om *men* slog igenom fort på tröskeln mellan medeltid och tidig modern tid.

Om man som Kotcheva anser att urkonjunktionen *än* inte i sig var adversativ, blir det ett rimligt antagande att svenskan fick en specialiserad adversativ konjunktion först med *men*. Här har vi emellertid försökt visa att *än* till sin grundläggande betydelse var adversativt och i så fall är *men* bara en lite modernare variant som övertog föregångarens adversativa betydelse. Detta skedde i en tid när det starkt polysema *än* också tappade en del andra funktioner, framför allt den som konditional subjunktion.

Den fonetiskt tydligare formen *men* kan ha varit attraktiv, ungefär som när prepositionen *a* byttes mot *pa* eller relativpartikeln *ær* mot *thær*. Det antas vanligen att svenskarna övertog det lågtyska *men* som var synonym till *awer'aber'*. En annan bidragande källa kan ha varit det temporala *mädhan* (välbelagd kortform: *män*) med sin sekundärt adversativa innebörd. Åter andra möjligheter är t.ex. adverbet *man* 'bara' eller kanske t. o.m. en sammandragning av det koncessiva *um æn*. (Se t.ex. Hellquist *men*, SAOB *men*, Kotcheva 2002.)

Mer genomgripande förändringar än tillkomsten av ersättningslexem som *aller* och *men* är etableringen av konjunktioner som anger nya relationer mellan de samordnade satserna och som också har delvis nya syntaktiska egenskaper. Det handlar då om de konnektiv som skulle bli den moderna svenskans *ty*, *för* och *så*.

3.1 Kausala konjunktioner under medeltiden och senare

Utgångspunkten för tillkomsten av kausala konnektiv² i svenskan är det samnordiska adverbiala (*for*) *þy* (där *þy* är dat. sg. neutr. av pronomenet *þän*) 'därför'. *Þy* och *for þy* hade ännu inte fått allvarlig konkurrens av liktydiga adverb som *therfore*, *for then skuld*.

² Traditionellt används beteckningen kausal för subjunktioner som *eftersom*, *emedan*, *därför att* medan beteckningen explanativ används för konjunktioner som *ty*, *för*. Subjunktionerna verkar ha fått sina namn efter användning för logisk kausalitet ("orsak") medan konjunktionernas namn snarast utgår från epistemisk-pragmatisk kausalitet ("skäl för att dra en viss slutsats"). Eftersom båda dessa användningar är möjliga för både subjunktioner och konjunktioner och eftersom det egentligen rör sig om kausalitet i båda fallen, använder jag här "kausal" i de fall då framställningen inte gäller den nämnda användningsskillnaden.

Vi har sett hur konjunktionerna *ok* och *äller* kan ha återgått direkt på likalydande adverb med betydelsen 'också' resp. 'annars' så att adverbet i funktion som externt fundament till en deklarativ sats etablerats som konjunktion enligt mönstret:

A. Ok ['också']: B. > A, ok ['och'] B

En sådan direkt analys är inte möjlig med *thy* 'därför':

A. Thy ['därför']: B ≠ A, thy ['ty'] B.

Den vänstra satsförbindelsen betyder ju att A orsakar B, medan den högra betyder att B orsakar A. Syntaktiskt är det visserligen fullt möjligt att använda fsv. *thy* som externt fundament som i t.ex.

thy tak thik heraf lærdom (ST 23)

men en direkt reanalys från adverb till konjunktion stöter alltså på oöverstigligen semantiska hinder. Processen har i stället gått till på ett annat sätt som här ska utredas lite närmare. (Se också Braunmüllers skiss av den morfologiska utvecklingen (1995: 254ff.))

Ett pronominellt adverb som *thy* är ofta anaforiskt, dvs. pekar på en föregående sats eller ett aktuellt sammanhang som orsaken till det förhållande som anges i den egna satsen:

iak födde han hemæ i husum [...] þy a iak han ok þu iki (ÄVgL 60)

En annan möjlighet var att foga orsakssatsen som appositionell bisats till adverbet. Orsakssatsen nominaliserades då med subjunktionen *at* och placerades omedelbart efter adverbet eller extraponerades till matris-satsens slut:

þa kallær bonde han þiuf sin. þy at han sundi lanzsak. (ÄVgL 55)

þy giptær bondæ þæm manni dottor sinæ ær til arff standær. at þer viliaæ baþi afvæxt æghæ (ÄVgL 29)

Den underordnade satsen kunde någon gång sakna underordningsmärket *at*, men detta är mycket ovanligt i äldre fsv. Följande siffror härrör från ÄVgL, delar av LegBu (s. 3–176) och MB1 (s. 1–70):

	Adverb		Konnektiv			
	ty	för ty	ty at	för ty at	ty	för ty
ÄVgL	16	–	9	1	–	–
MB1	8	80	107	31	1	4
LegBu	1	4	28	17	–	–

Vi ser att de *at*-lösa konnektiven är försvinnande få.

Lexikaliseringen av det kausala konnektivet sker först så att ordförbindelsen fixeras, dvs. delarna står i omedelbar kontakt med varandra. Därefter kan en reanalys av strukturen ske: hela förbindelsen uppfattas som bisatsinledare, dvs. föregås av en satsgräns som ursprungligen låg före *at*. Samtidigt integreras ordförbindelsen ("univerberas"), t.ex. så att den favoriserar material som skiljer den från det adverb som är dess utgångspunkt. MB1 har t.ex. *för ty* (inte *ty*) som dominerande adverbvariant, medan *ty at* (inte *för ty at*) är dess dominerande konnektiva variant. I många fall sker dessutom en fonetisk reduktion av ordförbindelsen. Sålunda har konnektivet inte sällan formen *þyt* eller *þit* som t.ex. ibland hos den heliga Birgitta i hennes autografer (76:42):

eg fore þy at þe formagho hans lif væria þyt þæt ær iguzs hand [...] vtan fore þy at han [...]

I Schlyters utgåva av Magnus Erikssons landslag har huvudhandskriften *thy at* som i ett tiotal fall motsvaras av *thyt* i en lång rad andra ungefär samtida handskrifter.

Eftersom konnektivet under äldsta tid har stark övervikt för konstruktion med *at* är det rimligt att se den senare *at*-lösheten som resultat av reduktion eller ellipsis. Först under 1500-talet finner vi en markant övervikt för *ty* över *ty at*. Här några siffror för konnektivet från delar av Didrikssagan, Peder Månssons Bondakonst och Olaus Petris och Peder Swarts krönikor:

	<i>ty</i>	<i>ty at</i>
Did	84	29
PMBond	40	1
Petri	220	88
Swart	53	–

Troligen sammanhänger den starka ställningen för *ty* med differentieringen mellan subjunktion och konjunktion i förening med att det subjunktionella *ty at* är på väg ut ur språket. Mera därom nedan.

Uppkomsten av konnektivet *thy at* var resultatet av en underordningsoperation. Språket hade fått en fri adverbialsats med kausal innebörd. Vi kan därför som väntat hitta belägg där (*for*) *thy at*-satsen syntaktiskt röjer sig som bisats. Den kan t.ex. fungera som satsbas i en deklarativ matrissats, ibland dubblerad med pronominent led inne i matrissatsen:

þy at þu bedes þik änga siala hialp i minne kirkio, þy com þik þässä likama qual (LegBu 175)

þy at han længær liggi. far ikki meræ firi þæt. (ÄVgL 19)
 ok *för thy at* han kændis ey widh gudh først tha gaff han honom
 æta græs som oxa (MB1: 15)

Kausala bisatser inledda av (*för*) *thy at* kan också kooordineras och nege-
 ras som andra adverbialssatser:

Her skal iak brinna for vtan ænda *thy at* iak ey hedhradhe oc
 æradhe min skapara som mik bordhe Oc *thy at* iak ælskadhe meer
 kræselikit lifwerne [...] æn min gudh (ST 38)
 ey *för thy at* han brindhir. vtan *för thy at* han ær elder luys oc
 logande (MB1: 30)

Det hände också att sådana satser var underordnade andra bisatser:

Riþer gester vræþer af garþe *for þy æt* han fik ei allan sin vilia göra
 [...] stande sama ræt (MEL 37)
 ther æpter sigx aff them fiærdha piltenom [...] huru gudh halp
 honom *thy ath* han gudz budhordh gømde (ST 12)

Ibland framgår bisatskaraktären genom den interna ordföljden. (Jfr t.ex.
 tabellerna i Falk 1993: 325 och 326 som visar frekvensen av kilordföljd
 och modern ”biff”-ordföljd.)

oc swa wardh hon fräls *thy at* hon ey afflät at helsea guz modhor
 mariam (Järt 61)
 Thenna widhermødho oc ysæld kom them ofwer *for thy at* the thz
 första gudz budhordh ekki hioldo (ST 10)
 lät en mäktogh quinna i stadhenum bära sik thiit *thy* hon i mang
 aar hafdhe warit al bort numin (Fsv. leg. A 49 i SFSS 7: 3 236)

Det intressanta är nu att *thy at* och de andra kausala varianterna (*för thy at*,
thy, *för thy*) redan tidigt också kan konstrueras med en deklarativ
 huvudsats i stället för en bisats av den typ vi just har iakttagit. Också i
 den äldre fornsvenskan påträffar vi sålunda de kausala konnektiven som
 inledare till deklarativa satser med icke-subjekt som satsbas och omvänd
 ordföljd:

maa wæl söndaghir heta *thy at* tha skin solin æwinnelika (MB1: 53)
þy æt i varum laghum giftis huarte maþer i oþol iorþ (MEL 269)
 grat ey *thy at* äftir tre dagha scal thu äta mz mik (Järt 39)

Pronominell dubbling av satsbasen återfinns också i *thy at*-sats:

thy at war hughir han ær først huldhir innan sik siælffwom (MB1: 43)

þy æt þa han bætraþe kununa þa bætraþe han ok barnit (MEL 52)

thy at the iordh som han skulde ærffuoda [...] hon haffde giffwit
inga fruct vtan godha (MB1: 46)

Anledningen till att det kausala konnektivet har börjat kunna konstrueras med deklarativ sats kan ha varit att propositionen som anger orsak till propositionen i en överordnad deklarativ sats normalt förutsätts vara sann. Det kausala konnektivet kan inte ens i modern svenska inleda huvudsatser som anger uppriktiga frågor och uppmaningar bara interrogativa och direktiva huvudsatser som är förtäckta påståenden:

*Ty kommer du?

*Ty vem kommer?

*Ty läs boken!

Nu går vi ut, för är det inte ett härligt väder!

Nu går vi ut, för när kommer vi annars ut?

Nu går vi ut, för känn vad varmt och skönt det är!

Steget mellan presupponerat sann och hävdad sann (som propositionen i en deklarativ huvudsats) är säkert litet.³ Betydelseskilnaden mellan subjunktionell och konjunktionell funktion är ungefär densamma som för den moderna svenskans *att*-satser med eller utan bisatsordföljd (t.ex.

³ En annan väg från bisats till huvudsats kan ha varit från användningen om real orsak till motivering av ett antagande:

(1) Dörren är låst, ty ingen är hemma.

(2) Ingen är hemma, ty dörren är låst.

I (1) anges orsaken till propositionen i den första satsen. I (2) anges en orsak till talarens påstående med den föregående satsen. Jfr användningen av *ty* som orsak eller motiv till andra språkhandlingar:

(3) Har du sett honom, för han är ju inte här?

(4) Ta på dig ordentligt, för det blir nog kallt!

I (1) hänvisar *ty*-satsen till den föregående satsens propositionella innehåll, i (2–4) till en språkhandling som begås med den föregående satsen. Se om dessa olika användningar av kausala konjunktioner också Teleman 1976 och Sweetser 1990, kap. 4.

Man skulle nu kunna föreställa sig att dessa förklarande satser som i exemplen (2–4) är lösare fogade till den föregående satsen, dvs. att de knyter ihop satser till text snarare än till en komplex propositionell omständighet. En djärv spekulation kunde vara att det är användningar som (2–4) vilka bäddar för utbyte av bisats mot en sats med illokutionär kraft. Tyvärr är naturligtvis det traderade fornsvenska textmaterialet inte sådant att vi kan avgöra om denna förmodan är riktig.

Andersson 1975). Också i fornsvenskan kunde en *at*-sats med den deklarativa satsens ordföljd bära illokutionär kraft:

oc sighia the wisasto swa at iæmmykin lusta haffde mannen tha hauat i thera samkomo som nw (MB1: 88)

Nästa fas i utvecklingen är den lexikala differentieringen av de konnektiva varianterna i kausala subjunktioner och konjunktioner, så att resultatet blir som i modern svenska, där *ty* är konjunktion i skriftspråket och *för* i talspråket samtidigt som *därför att* (som ersatt det äldre *för ty at*) är kausal subjunktion vid sidan av andra subjunktioner som *eftersom*, *emedan*, *som*, *då* m.fl. (Om differentiering av varianter som ett led i grammatikaliseringsprocesser se Hopper & Traugott 2003: 118f. Har kanske här latinet med sin distinktion mellan *quia*, *quoniam* m.fl. 'emedan' mot *enim*, *nam* 'ty' varit en förebild?)

Jag har inte lyckats avslöja några tendenser till differentiering, t.ex. mellan *ty* och *ty at*, under 1300- och 1400-talen. Det verkar visserligen ibland som om olika skribenter laborerar med olika sätt att skapa ett system i variationen men siffrorna pekar åt olika håll. Det är t.ex. svårt att se någon gemensam tendens mellan valet av form för adverb, subjunktion och konjunktion i t.ex. excerperade delar av MB1 och Själens tröst, t.ex.

	Adverb		Subjunktion		Konjunktion	
	thy	for thy	thy at	for thy (at)	thy at	for thy (at)
MB1	8	20	2	21	16	–
ST	34	4	4	18	1	8

På 1500-talet är *thy* fortfarande gångbart som kausalt adverb medan *for thy* slagits ut i denna användning. Olaus Petri företräder en nyare tid med sin höga frekvens för *ther fore* (se också Haskå 1988).

	ty	för ty	ther fore
Did	93	–	14
PMBond	14	–	–
Petri	38	–	305
Swart	15	–	2

De här 1500-talstexterna har få entydiga exempel på (*för*) *ty (at)* som subjunktion. I Olaus Petris krönika återfinns t.ex. bara ett par exempel:

for then skul at the i noghon motto forachtade samma Birger Jerl,
thy at the wel wiste honom wara skickelighan noogh til konung
(Petri 66)

[...] på thet (vtan tuiffuel) at han åter skulle fördriffua konung
Karl, *Ty* han wel wiste, at the icke skulle förlika sigh (Petri 210)

Detta kan möjligen tyda på att *thy* av konnektivvarianterna nu hade blivit specialiserat som kausal *konjunktion*. I så fall verkar det som om processen förlöpte parallellt med att den nya bisatsordföljden vann terräng. Språkbrukarna gjorde alltså en systematisk åtskillnad mellan kausala konjunktioner och subjunktioner samtidigt som bisatsen fick en tydlig intern struktur som skilde den från den deklarativa satsen. Nya subjunktioner bildades då också i och med att det ursprungliga (*för*) *thy at* ersattes av *therfor at* och *for then skull at*. I Olaus Petris krönika finner vi ett femtontal fall av dessa nya kausala subjunktioner.

Låt oss se lite närmare på den nya talspråkliga konjunktionen *för* och dess bakgrund. Vid sidan av *thy at* fanns redan från början förbindelsen *firi thy at* som kausalt konnektiv:

firi þy at þe äru langt borte til at flyæ þæssæ plikt [...] þa giuum wir them tu slik timæ (Sdw: SD 1: 668 (1285))

Samtidigt möter någon enstaka gång andra varianter som *ther fore at*, *for thy* (utan *at*) och *firi at* (utan pronominell rektion):

ther fore at gudh älskadhe abels offer, tha haffde kain mykla awund widh honum (LegBu 89)

hær taka scanungs bor dalbo. lot. *firi at* þer sculu crakæ ok flacæ (ÄVgL 70)

thz ma ey heta iärtekne, *for thy* thz matte samuledh wardha aff naturo krapt (MB 1 [A2]: 293)

Inte förrän under sent 1400-tal och 1500-tal dyker exempel upp med bara *for* som kausalt konnektiv:

dömdes lauris oys sak til XL m. *for* han ful i annars mans tal (Sdw: BtFH (1506))

hälge ären i som ären wilielike fatike, *för* idhart är hymerikes rike (KlostLefv 23)

thäs fäghre oc wänare wardha the aff thera dygdhom, *For* thänna thiokka haren betekna mina otalika dygdher [...] (Mecht 136)

[Svenskarna böra taga sig] tillvare for fremmende härskapp, *för* suenskes historier giffue tilkänne att tett haffuer varet dem till liten vinst (SAOB: Karl IX (1585))

Beläggen tyder på att det ensamma *for/för* som kausalt konnektiv är en sen variant av konnektivet.

Det är i och för sig möjligt att prepositionen direkt konstruerats med

bisatskärna. Söderwalls material visar att preposition (utan *at*) kunnat ta bisatskärna som komplement: *mädh* (Sdw 2: 7), *til* (Sdw 3: 361), *widh* (Sdw 3: 948), *äptir* (Sdw 3: 1136). Det är också möjligt att prepositionen *for* regelmässigt konstruerats med *at*-sats. Men eftersom sådana konstruktioner ändå är så sällsynta i fornsvenskan, är det knappt troligt att det är de som är källa till konjunktionen *för*.

Ännu mer osannolikt är det att konjunktionen *för* utgår från en preposition som direkt konstruerats med deklarativ huvudsats. För en sådan omkategorisering av preposition till konjunktion finns det knappast några övertygande paralleller i det svenska språkets historia.

Sannolikast är således att *för* är en reduktion (ellips) av ordförbindelsen *för thy at* ungefär som *ty* av *ty at*. Sådana reduktioner är välkända i utvecklingen av ordförbindelser med funktion som formord (t.ex. prepositioner och subjunktioner) i nordisk språkhistoria. (Se t.ex. Braunmüller 1978, 1995 och Teleman 2008.) Reduktionsprodukten utgörs normalt av den del i den lexikaliserade förbindelsen som sticker ut fonetiskt (initial och/eller starktryckigt led) eller semantiskt.

I dagens svenska är det en klar stilistisk skillnad mellan det utpräglat skriftspråkliga *ty* och det mera talspråkliga *för*. Man kan undra om denna skillnad av någon anledning uppstod redan under medeltiden. Medan *ty* spelar en allt viktigare roll i 1400-talets texter är *for* då nästan osynligt, trots att *for thy at* varit en jämbördig konkurrent till *thy at* i tidiga fornsvenska texter som MB1 och legendariet och trots att *för* i nysvenskan blev den självklara kausala konjunktionen i talspråket. Denna utveckling är svår att förstå om inte *för* också under medeltidens slutsekel i talspråket haft en starkare ställning än de skrivna källorna antyder.⁴

3.2 Konsekutiva konjunktioner på väg

Utgångspunkten för etableringen av konsekutiva konnektiv som *så att* och *så* i svenska är adverbet *så*, ett samgermanskt pronominent adverb med deiktisk, anaforisk och kataforisk användning, med betydelsen 'på detta sätt':

[...] rymde diæwlen ræddar [...] Cristoforus spurþe hui han *sua* giorþe (LegBu 498)

⁴ I danskan uppstod också den kausala konjunktionen *thi* som sedan upplevdes som ålderdomligt och som numera har ersatts av *for* som den stilistiskt neutrala konjunktionen. Som subjunktion används *fordi* (i talspråk *fordi at*) ODS, DO, Mikkelsen [1911]: 478f., 529).

Præsta arff skal *sua* skiptas. Dör præster tha. skal rætter arfue taka arff hans (YVgL 110)

Sua kunde redan i äldre fornsvenska konstrueras med två slags satskomplement, inledda av *sum* respektive *at*. Det var den senare komplement-typen som ledde till bildandet av konsekutiva konnektiv:

[...] garþer þenni stander firi tomt þans *sua at* han ma eig vt væghum na (YVgL 186f)

ær vm tiunda *sua* skipat *at* alder thæn tiunde sum vte stander [...] taki thæn præster sum æptir komber (YVgL 111)

Nu ær *sua* stathgat vm hö [...] *at* alt thæt in ær burghit [...] thæt a alt præstins arfua (YVgL 111)

Här liksom i utvecklingen av förbindelsen *thy at* avtecknar sig olika grader av integration:

han ær hanum *sua* skiuldær *at* [h]an a at løsæ han mæd laghmæli (ÄVgL 31) [*at*-satsen är extraponerad]

þær ær ey frither brutin *sua at* þær a biscuper sak a (YVgL 89) [ordförbindelsen är fixerad]

at þer eigh fridbrut giöt [sc. göra (?)] *suat* biscuper a sak af. (ÄVgL 7) [förbindelsen är fonetiskt reducerad]

Det konsekutiva konnektivet enligt ovan är polysemt och möjligen kan tre semantiska faser urskiljas i utvecklingen:

Allir þer i væstræ götlande bo *sua at* ingin se vndan takin (YVgL 209) [sätt]

com lius af himnom som lygne eldar. *sua at* alle rædos (LegBu 185) [följd]

Huset är låst *så (att)* han är nog inte hemma. [slutsats; exemplet är nusvenskt redaktionellt, eftersom denna betydelse ej säkert påträffats i det fsv. textmaterialet]

Den konsekutiva betydelsen låg alltså inte i adverbet *sua* utan blev en effekt av konstruktionen med *at*-sats.⁵

⁵ Traditionellt benämns subjunktionen *så att* konsekutiv och konjunktionen *så* konklusiv. Distinktionen liknar den mellan kausala subjunktioner och explanativa konjunktioner. Troligen har grammatikerna utgått från att konsekutiv subjunktion anger real konsekvens av innehållet i matris-satsen, medan konklusiv subjunktion antas ange en slutsats som talar drar av innehållet i den föregående satsen eller textsammanhanget. Då såväl subjunktion som konjunktion kan användas på båda sätten benämns här båda konsekutiva.

Varianten *suat* från ÄVgL tyder på att lexikaliseringsprocessen nått rätt långt redan vid den litterära tidens början. Annars är i de fornsvenska texterna *sua at* helt dominerande. Inte förrän i slutet av 1400-talet dyker det ensamma *sua* upp som konnektiv (se Sdw: 558 och Sdw Suppl.: 839). I Peder Swarts krönika från 1560 finns ännu nästan bara *så att* även om också ett litet antal exempel på *så* som konnektiv kan noteras. Samma gäller 1600-talets Agneta Horn som vid sidan av ett stort antal *så at* också har ett fåtal *så*:

[...] föll nid vppå iordenne, *så* hans lårbeen brast twerdt vtaff
(Swart 137)

då sångh iag jeremia klagewisa, *så* thet hördes i himelen (Horn 18)

At-satsen fogades till *sua* som ett komplement och var alltså underordnad den sats där *sua* ingick som adverbial. Liksom i den nybildade *thy at*-satsen väntar vi oss därför tecken på underordning i *sua at*-satsen. Bevisläget är dock mindre gynnsamt här eftersom *sua at*-satsen antagligen lika lite som den moderna *så att*-satsen kunde fungera som satsbas i sin matrissats. Vi får alltså nöja oss med andra indicier på syntaktisk underordning som att satsen är underordnad annan säker bisats eller att den är negerad och/eller koordinerad eller att den har adverbial eller objekt före det finita verbet. Rätt många sådana belägg finner vi redan i äldre fornsvenska.

Ær oc *swa at* ingin loter af allum tindænum ær ut guldin firi pascha aftan. þæ giældi allum saksioknonum [...] (ÄVgL 71)

fød tel guz þiænist ok *sua at* hon sialf louaþe guþi renliue (LegBu 5)
all wærlden skulde honom tiæna tässa lundh. ey *swa at* han matte byuda offwir them (MB1: 78)

var hon ... enom staþ þiænande a bönom *sua at* hon ä[n]gte orþ viþ folk talaþe (Bu 5)

Ey skal thz swa vndirstandas vtan *swa at* vatn giorde aff sik fiska oc fugla (MB1: 55)

Dessutom förekommer det liksom i *thy at*-satserna tidiga fall där *sua at* följs av entydigt deklarativ sats, dvs. satsbas och omvänd ordföljd med ev. dubblerat satsled:

þær ær ey frither brutin. *sua at* þær a biscuper sak a (YVgL 89)

som them skilde fra hedhnom mannom mz oppenbarlikt mark *swa at* før vtan thz mark matte engin ganga til gudz dyrkan (MB1: 389)

Æn waar hærra skipade thz *sua at æ* thy mere nødh oc ærffuodhe the tholdo thy mere øxlados the oc vaxto (MB1: 211)

Nu ær *sua* stathgat vm hö [...] *at* alt thæt in ær burghit [...] þæt a alt præstins arfua (YVgL 111)

Det verkar som om den deklarativa satsens ordföljd gärna utlöses när *sua at* följs av ett led som utgörs av en bisats (eller av en nominalfras med relativsats):

Dör præster tha skal rætter arfue taka arff hans. tho *sua. at* dö han thæt aar han skal biskups gengærth göra. Þa skal [...] (YVgL 89)

Liksom *thy at*-satserna är de flesta medeltida *sua at*-satserna dock neutrala i förhållande till status som huvud- och bisatser.

Det verkar alltså som om det konsekutiva konnektivet tidigt har haft två huvudfunktioner: subjunktionell eller konjunktionell. I de flesta fall säger dock varken extern eller intern syntax explicit vilken funktion som konnektivet har.

Sådan parallellitet mellan subjunktionell och konjunktionell funktion fanns redan i fornsvenskan vid konnektiv som var semantiskt närbesläktade med det konsekutiva konnektivet, t.ex. de kausala (se ovan avsnitt 3.1) och koncessiva. (Om likheter i bruket av kausala och koncessiva/adversativa konjunktioner i engelskan se också Sweetser 1990.)

	Subjunktionell funktion	Konjunktionell funktion
kausal	<i>thy at</i> m.fl.	<i>thy at</i> m.fl.
koncessiv	<i>tho at</i> m.fl.	<i>än, män</i>

Den semantiska släktskapen mellan de tre typerna av konnektiv framgår av följande:

S1 – <i>thy (at)</i> – S2	S1 följer av S2
S1 – <i>sua (at)</i> – S2	S2 följer av S1
S1 – (<i>m</i>) <i>än</i> – S2	utifrån S1 kan ej S2 förväntas
S1 – <i>sua (at)</i> – S2	utifrån S1 kan S2 förväntas

Under fornsvensk tid hade ingen differentiering skett: båda varianterna kunde ha både subjunktionell och konjunktionell funktion. Under nyare tid skedde en differentiering liksom för de kausala konnektiven: *så att* blir subjunktion (jfr det kausala *därför att*) och *så* blir konjunktion (jfr de kausala *ty, för*).

Differentieringen var länge inte så tydlig som för de kausala motsvarigheterna. Kanske var stilskillnaden viktigare än skillnaden mellan

subjunktionell och konjunktionell funktion. Så sent som i Stålhammars brev med deras vardagliga stil finner vi båda varianterna med båda funktionerna:

bisats: altså hopass vij alle att dhett snart blif:r gott och fredh *så att* vij snart kamma hem igien (Stålh 1f13)

huvudsats: Jagh har her måst gifva för mitt avantiemente 100 dukater till Kantiliet, *så att* rät nu begynner pongen ropa hielph! (Stålh 4b63)

bisats: Lätt nu se [...] huru hurtiga [...] I ehren att skrifva [...] *så* vij icke glöma bårt Smålandh (Stålh 6e126)

huvudsats: alt dett andra vahr bårtta. *Så* iag kan icke mycket rosa uthaf detta kriget (Stålh 4c65)

Med viss förenkling såg nog läget i äldre nysvenska ut på följande sätt:

	formellt och neutralt språk	ledigt skrift- språk och talspråk
subjunktion	<i>så att</i>	<i>så</i>
konjunktion	–	<i>så</i>

En konsekutiv konjunktion saknas fortfarande i formellt språk. När någon gång *så att* konstrueras med deklarativ sats inleds denna nästan alltid av satsbas som innehåller eller utgörs av en bisats:

så att när han war medh j hoopen hade the Swenske iu öffuerhondenne (Swart 3)

så at de som warit små Nunnor, blewo nu stora Comödiantskor (DalinArg 23)

Genomgången har visat att utgångspunkten också för konjunktionen *så* är den underordnande förbindelsen *så att* som efter reduktion gett upphov till varianter som *suat* och *sua*. Sent omsider har en differentiering skett med *så att* fortsatt som subjunktion och *så* som konjunktion. Varför blev det just *så* och inte *så att* som blev konjunktion? Parallellen med de kausala och koncessiva subjunktionella konnektiven kan ha talat för att den konsekutiva subjunktionen skulle bli *så att*. Tydligt kändes ännu *att* som tydligt underordnande. Det enstaviga alternativet *så* blev därmed mot den naturliga konjunktionen analogt med de enstaviga koncessiva och kausala konjunktionerna *men*, *ty*, *för*.⁶

⁶ Också i danskan kan *så* fungera som konjunktion (med huvudsats) (Mikkelsen [1911], 586):

Jeg skal selv ud at køre på mandag, *så* inden den tid må jeg have min pels tilbage.

3.3 En koncessiv uppstickare

I texter från 1500-talet dyker en ny koncessiv subjunktion upp: *fastän*, *fast*.

så att honom hwarken maatt eller drick kunde wäl smake *fast* han
än hade bliffuit bätter spisadt än der skedde (Swart 7)

presterne wille ingelunde läsadt for them, och *fast* the hade thet
läsidt hade almogen naplige stält ther någon tro til (Swart 149)

(Gud) frånskilier them, som icke skola j straffet komma, *fast än*
the mitt ibland förderffuet woro (SAOB: PPGothus Und (1590))

Subjunktionens förhistoria är oklar. Något adverbliellt *fast* med koncessiv betydelse som t.ex. ’likväl’, ’däremot’ har inte belagts i de fornsvenska ordböckerna. Det ordinära koncessiva adverbet var i fornsvenskan *tho*. Icke desto mindre användes under 1500- och 1600-talen en lång rad, tro-
ligen svagt lexikaliserade, subjunktionella koncessiva ordförbindelser med *fast* som en komponent (här efter SAOB):

så fast [...] än
hvar fast
hvar än fast
där än fast
det än fast
om fast än
fast än om
fast om än
fast om
fast om att
fast skönt
fast ock(så)
fast [...] än
fast mera
fast hellre

Adjektivet *fast* är flertydigt. Ovanstående bildningar utgår sannolikt från den vanliga adverbliella betydelsen ’mycket’ vilket innebär att koncessiviteten inte härrör från *fast* utan är knuten till *än* som i fornsvenskan kan ange koncessiv betydelse i bisats:

om thu *än* bedz halfft mit rike thz skal tik giffwas (MB2: 187)
jach skal fynna söwekin *än* huru thz ganga kan (Did 277)

En möjlig utgångspunkt för *fastän* är en förbindelse så *fast* (...) *än* med den ungefärliga betydelsen 'hur mycket än':

Wij (skola) synden vnfly ..., så *fast än* hon lustigh, lijffligh och sött kan synes wara [...] (SAOB: PPGothus (1590))

(Jfr ODS där den ursprungliga betydelsen anges som 'så meget som', 'hvor meget end'.) Man kan också se *fast än* som en parallell till förbindelsen *fast om*. I så fall vore *än* den sedermera obsoleta konditionala subjunktionen och *fast än* en parallell exempelvis till dagens dialektala *rätt om* 'fastän'. Det finns dock inga säkra belägg med *fastän* från den tid då *än* fortfarande var gångbart som konditional subjunktion, varför denna etymologi är mindre trolig.

Med tanke på hur betydelsen från början konstruerats bör *fast än* vara konnektivets primära variant och *fast* en reduktion därav. Förvånande nog är ändå *fast* minst lika vanligt som *fast än* i de tidiga källorna. Agneta Horn hade t.ex. 10 *fast* mot 2 *fast ... än*. Stålhammar har i sina brev bara *fast*, ett fyrtiotal belägg. Gyllenberg använder i Sprätthöken 15 *fast* och 6 *fast än*. Dalin i Argus har ett stort antal belägg på konnektivet, och därav cirka dubbelt så många *fast* som *fast ... än*. Sahlstedt (1773), Weste (1807), Lindfors (1815–1824) liksom Enberg (1836) upptar utan kommentar både *fast* och *fastän* som koncessiva konnektiv.

Först vid 1800-talets mitt väljer Dalin (1850) i sitt lexikon *fastän* som lexikalisk huvudform med upplysningen: "Förkortas i dagligt tal vanligen till *Fast*". Troligen började *fastän* under 1800-talet uppfattas som den mera vårdade varianten. Strindberg har i sina romaner klart flest *fastän* även om fortfarande andelen *fast* är mer än 25%. Och går vi ytterligare ett sekel framåt visar det sig att *fast* åter har tagit en klar ledning, i varje fall i sakprosa. Så t.ex. i några sena 1900-talsårgångar av Forskning och framsteg och i Press 97.

Även om *fast* tidigt var den vanligare formen användes ordet liksom *fastän* ännu normalt som subjunktion. I de allra flesta belägg som jag har funnit fram till 1800-talets början konstrueras *fast(än)* med vad som är eller kan vara en bisats. Bara några enstaka exempel tyder på att *fast* även under den äldre nysvenskan kunde användas med deklarativ huvudsats:

Så klagade di altidh på migh, *fast* iag gorde inte ila (Horn 26)

dock för bror Knutz skull vill iagh dett bettalla, *fast* iagh får icke något igien (Stålh 8b 168)

Ett par exempel från Dalins Argus visar att också *fastän* kunde användas som konjunktion under 1700-talet:

ögonen förblindas intet lätt på en owäldug man, *fastän* man har wäl sedt flere än hundrade förwillas ibland (DalinArg 363)

[det går ey] så fort. *Fastän* när hon då kommer är hon kärnan af det bästa i saken (DalinArg 356)

(Observera att *fastän* i närmast ovanstående exempel följs av en adverbieell bisats som lockar fram deklarativsatsens struktur i konnektivets komplementsats, så som ju ofta är fallet efter konnektiv som vacklar mellan bisats- och huvudsatskonstruktion.)

Säkra belägg på *fast* som konjunktion möter framför allt under 1800-talet, ofta i talspråkspräglad text:

Dä går väl inte så lätt att bli riddare heller ... *fast* nog vet jag att en, som knappt äger 10 Riksdaler, nyligen blifvit Riddare. (SAOB: Cederborgh 26 (1816))

Hon är minsann ändå en rik docka. *Fast* det bryr jag mig icke om. (Äl. sv.rom: Almquist Det går an 1899)

Se här och läs! *fast* det behöfs ey (SAOB: C.F. Dahlgren 5 (1832))

De samtida tvåspråkiga ordböckerna som t.ex. Sahlstedt och Lindfors visar att språkfolk uppfattade *fast(än)* som subjunktion genom att översätta med ord som *et(iam)si* och *quoque*, inte *sed* eller *autem*. Grammatikerna hade ännu bara vaga föreställningar om huvud- och bisatser som grammatiska kategorier och distinktionen mellan samordnande konjunktioner (konjunktioner) och underordnande (subjunktioner) kunde därför inte användas för explicit differentierande normering.

Brate (1898) representerar den första generationen grammatiker som skilde mellan samordnande och underordnande konjunktioner, men han nämner bara *fastän* och då som subjunktion, varken *fast* eller *fastän* (eller *så*) som konjunktion. Kanske tyckte Brate att *fast* var alltför vardagligt och därför inte passade i skolpiltarnas uppsatser eller hörde hemma i det standardspråk som grammatikerna beskrev och reglerade.

I svenska lexika och grammatikor är alltså *fast* som konjunktion osynligt vid ingången av 1900-talet, men i det faktiska språkbruket är det inte svårt att hitta. I Strindbergs romaner finner vi t.ex.

de tyckte så förstås, *fast* de sa ingenting (Str.rom: Ensam 1902)

köp en häst då [...] *fast* till bröllopet behövs den väl inte (Str.rom: Hemsöborna 1889)

I Press 97 påträffas också ett stort antal exempel med *fast* som konjunktion, t.ex.

Fast bastionerna har inte precis fallit än.
Fast annars var de ofta konservativa.
Fast alla fick inte sina gamla tjänster tillbaka.

På det hela taget kan man konstatera att en differentiering skett så att *fastän* nästan bara används som subjunktion även om ordet också någon gång kan nyttjas som konjunktion som här i Press 97:

fastän oftast når parterna en förlikning
fastän det talades det inte om

Av de båda varianterna dominerar *fast* som konjunktion men används ofta också vid sidan av *fastän* som subjunktion som i dessa exempel ur Press 97:

en kavaj från svenska Tiger sitter snyggt *fast* den inte går att
knäppa
I salongen bubblar det av barnskratt, *fast* det egentligen handlar
om saknad och längtan.

Etableringen av *fast* som konjunktion medförde ingen strukturell förändring av ordklassen: *men* stod fortfarande starkt i alla stilarter, det hade bara fått en synonym. Men processen är intressant som en parallell till tillblivelsen av *ty*, *för*, *så* som också hade blivit konjunktioner med subjunktionella ordförbindelser som källa.

4 Tillbakablick och samtidsperspektiv

Svenska språket gick in i den litterära perioden med både sidoordnande och tillordnande konjunktioner. Gruppen av sidoordnande konjunktioner var i stort sett densamma som i dag med sina additiva och disjunktiva konjunktioner. Som vi sett kännetecknades dessa av att kunna samordna konjunkter symmetriskt och multiplikativt. Dessutom kan de sidoordna nominalfraser, dvs. uttryck för referenter, vilket kan ha varit deras grundläggande funktion som sedan hade utvidgats till sidoordning av propositioner och meningar i texter. De tillordnande konjunktionerna var concessiva (adversativa) som också de återfinns i dagens svenska och kännetecknas av att de samordnar konjunkter asymmetriskt och parvis.

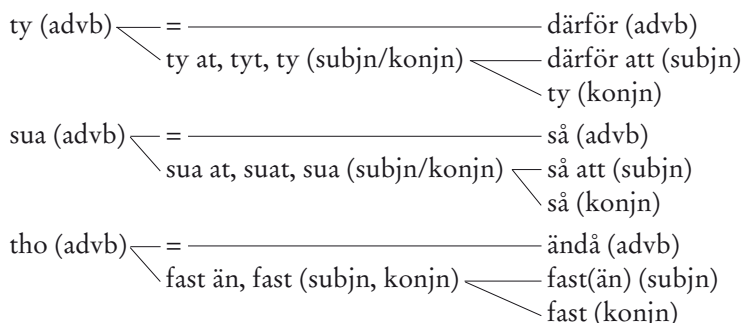
Dessa konjunktioner förefaller ha samordnat framför allt meningar, en användning som sedan kan ha generaliserats till uttryck för propositioner, dvs. satser och reducerade satser. Till skillnad från de sidoordnande konjunktionerna hade de tillordnande (koncessiva/adversativa) vid sin sida liktydiga underordnande subjunktioner, som konstruerades med bisatser som komplement.

De väsentliga systematiska förändringarna av ordklassen under medeltiden och efteråt var att två nya typer av tillordnande konjunktioner etablerades: kausala (explanativa) och konsekutiva (konklusiva) konjunktioner. De nya konjunktionerna samordnade liksom *än* och *men* leden asymmetriskt och parvis. Leden var i första hand satser och meningar.

Jag har försökt visa hur de nya konjunktionerna utvecklats ur de subjunktionella förbindelserna (*för*) *thy at* och *sua at*. Förbindelserna lexikaliserades, univerberades och förkortades. De nykonstruerade subjunktionella förbindelserna inledde fria adverbialssatser, dvs. den typ av bisatser som är lösast integrerade i sin matrissats. Sådana bisatser propositioner förutsätts ofta sanna om de är underordnade en deklarativ matrissats vars sanningsvärde påstås. Dessa omständigheter gör att en svävning mellan bisats och deklarativ huvudsats lätt uppstår och det är naturligt att de kausala och konsekutiva konnektiverna kan ta deklarativa satser som möjliga komplement vid sidan av bisatser. Vi har sett hur både ordförbindelserna och deras reducerade varianter under medeltiden kunde ha både den subjunktionella och den konjunktionella funktionen.

Under den nyare tidens två första sekel lades grunden till det standardiserade skriftspråket, och den moderna svenska bisatsordföljden stabiliserades. Samtidigt skedde också en differentiering av de kausala och konsekutiva konnektivens varianter. Därvid konventionaliserades de enstaviga varianterna *ty*, *för*, *så* som konjunktioner medan de *att*-försedda *därför att* och *så att* behöll den subjunktionella funktionen. Systematiken tyder på att det rör sig om en skriftspråklig utveckling. En liknande differentiering kan noteras för *fast* och *fastän* även om den troligen skedde senare.

Processerna kan schematiseras på följande sätt. Vi bortser här från skillnader mellan tal och skrift liksom mellan stilistiska och geografiska skillnader där vår kunskap är bristfällig. De tre processerna som lett till nya konjunktioner är nog inte samtidigt. Man kan anta att konjunktionen *ty* etableras före konjunktionen *så* som etableras före konjunktionen *fast*.

Kanske är vi nu sedan ett sekel inne i något som liknar en återgångsfas påminnande om den medeltida variationen. Det verkar pågå en sorts partiell synkretism mellan subjunktion och konjunktion i de tre ovan exemplifierade betydelsefälten. Subjunktioner och konjunktioner uppträder i talspråket åter med antingen bisats eller deklarativ sats som komplement.

	Huvudsats
Hon frös	<i>för (att)</i> han hade inte elementen på.
Hon frös	<i>så (att)</i> hon kunde inte sitta still.
Hon svettades	<i>fastän/fast</i> han hade inte elementen på.
	Bisats
Hon frös	<i>för (att)</i> han inte hade elementen på.
Hon frös	<i>så (att)</i> hon inte kunde sitta still.
Hon svettades	<i>fastän/fast</i> han inte hade elementen på.

Liknande tendenser har noterats också i tyskan där såväl de koncessiva *obwohl, obgleich, obschon* som det kausala *weil* optionellt i tal inleder huvudsatser, som synonymer till *aber* respektive *denn* (Sandig 1973, Lehmann 1991). Samma fenomen föreligger i danskan i fråga om *skønt* (Mikkelsen [1911]: 480). Också det svenska *eftersom* kan konstrueras med deklarativ sats:⁷

⁷ I modernt icke-standard-språk möter förbindelser som *fast att, men att, plus att* (Julien 2009) och det likaledes nybildade *dock att* (Rosenkvist, muntligt påpekande). De uppträder både med bisats- och huvudsatsordföljd. Troligen är dessa förbindelser exempel på en tendens till synkretism mellan konjunktioner och motsvarande subjunktioner. Påverkan tycks gå fram och tillbaka över ordklassgränsen. Möjligen bevitnar vi här en förskjutning i bruket av *att* från underordnande subjunktion till allmänt konnektiv. Jfr Londen & Lindström 2007: 124f.

Ett äldre fall av utveckling från underordning till samordning utgör pseudokonjunktionen *samt* som används i nyare svenska i vissa av de funktioner som normalt tillkommer *och*. Etymologiskt utgår ordet från fsv. *samber* 'samma', 'likadan' i adverbial neutrumform. Här har ett adverb utvecklats till preposition 'jänte' och sedan till konjunktion 'och'. Preposi-

Vi ville ju ha reda på vad räntabiliteten kunde vara eftersom det var ju dock ganska stora investeringar det gällde. (Teleman 1967: 170)

Föreliggande undersökning har framför allt hävdad att subjunktionella ordförbindelser ligger till grund för tre centrala svenska konjunktioner som har uppstått under litterär tid, under medeltiden och senare. Detta är tankeväckande i ett universalspråkligt perspektiv.

Traditionellt har språkhistoriker antagit att språkutvecklingen går från parataktiska strukturer till hypotaktiska. Denna grundhållning har mycket som talar för sig. Den har också övertagits av tongivande grammatikaliseringsforskare, se t.ex. framställningen i handboken av Hopper & Traugott 2003, kap. 5 och 7. Författarna antar där (s. 177–178) tre stadier: paratax (syntaktiskt självständiga meningar med underförstått samband), hypotax (syntaktiskt självständiga satser med anaforiska satsled som visar ett samband med föregående sats), underordning (den beroende satsen är ”embedded” som satsled i en matrissats). ”The cline of

tionen kan antingen ha uppkommit efter mönster av tyskan eller också ur en prepositionell förbindelse som fsv. *iämsamt medh*. Som preposition är *samt* belagt från 1500-talet:

[...] varder her Sten Erichson *sampt* her Göstaff Olsson honom tilkennegiffvendis (1552; SAOB)

Övergången till konjunktionellt bruk har ägt rum senast under 1600- och 1700-talen) då det dyker upp exempel på att *samt* kan samordna adjektivfraser, verbfraser och prepositionsfraser:

innerligen *sampt* ödmückeligest (1654; SAOB)

Jag såg ... huru Solen med Planeter och Fixstiernor rollade liksom på sin axel ... *samt* uppehölls uti sitt tomma intet af den obegripligt första rörelsen (c. 1760; SAOB)

[...] ena gatan op, den andra nehr, *samt* med ähn för Gallerie Flåtten (1730; SAOB)

I modern svenska kan *samt* inte längre användas som preposition:

*Samt hertigen var också kungen närvarande hela tiden. Jfr: Jämt hertigen var också kungen närvarande hela tiden.

*Kungen samt hela sitt följe bevistade föreställningen. Jfr: Kungen med hela sitt följe bevistade föreställningen.

Icke desto mindre dröjer en viss air av preposition kvar vid *samt* såtillvida som en modern talare ogärna bekänner kasusfärg i uttryck som:

?jag samt du, *jag samt dig

Från äldre tid finns belägg på att *samt* kunde samordna deklarativa huvudsatser, ett bruk som numera torde vara obsolet:

?I alla tidningar skrevs det sympatiskt om regeringen samt insändare skrev vackra ord om statsministern.

En fullfjädrad additiv konjunktion är alltså inte *samt* ens i modern svenska.

clause combining” är alltså: ”parataxis > hypotaxis > subordination”. Även om författarna medger undantag och förutser att andra principer (som analogi) kan sätta den antagna ordningen ur spel, utgår man ifrån att den i princip är allmängiltig.

Cecilia Falk har i en kortare studie (2010) ifrågasatt det traditionella antagandet att en plattare samordningsstruktur alltid är underordningsstrukturens förstadium. I stället tänker hon sig att de båda strukturtyperna var för sig parallellt har produktivt bildats med den tillgängliga grammatiska apparaten. Det som ser ut som en utveckling från den ena varianten till den andra över tid skulle i stället vara en utslagningsprocess: en del samtidiga varianter överlevde och andra slogs ut.

Den här studien har undersökt uppkomsten av nya konjunktioner i svenskan. Vi har följt en process av sammanhängande förändringar. Kanske ser vi här ändå utvecklingsstadier över tid där det ena är en förutsättning för det andra. Det intressanta är då också att detta historiska förlopp är det omvända mot traditionella och grammatikteoretiska antaganden: subjunktionella förbindelser har gett upphov till konjunktioner. Eller med terminologin hos Hopper & Traugott: ”subordination” har gett ”hypotax”, inte tvärtom.

Citerade källor

1. Äldre fornsvenska

Medeltida lagtext i Schlyters utgåva anges med vedertagna förkortningar t.ex.

ÄVgL, YVgL, SdmL, MEL.

LegBu = Fsv. legendariet; utg. SFSS 7.

MB1 = Fem Moseböcker. Cod. Holm A 1; utg. SFSS 60.

MB1 (A 2) = Svenska medeltidens bibelarbeten. Första bandet; utg. SFSS 9:1.

MB2 = Svenska medeltidens bibelarbeten. Andra bandet; utg. SFSS 9:2.

BirgAut = Heliga Birgittas originaltexter; utg. SFSS 58.

2. Yngre fornsvenska

Bo = Bonaventuras betraktelser öfver Christi lefverne; utg. SFSS 15.

Järt = Järteckensbok; utg. SFSS 22.

KlostLefv = Om klosterlefverne; utg. SFSS 20.

Did = Sagan om Didrik af Bern; utg. SFSS 10.

ST = Siælinna Thröst; utg. SFSS 59.

NoV = Namnlös och Valentin; utg. SFSS 52.

Mecht = Hel. Mechthilds uppenbarelser; utg. SFSS 32.

PMBond = Bondakonst; utg. SFSS 75.

PMSjö = Sjökonsulatet; utg. SFSS 43.

3. Nysvenska

Petri = Olaus Petris krönika (1530-talet); utg. J. Sahlgren 1917.

Swart = Peder Swarts krönika (1560); utg. N. Edén 1912.

Horn = Agneta Horns dagbok (1657); utg. G. Holm 1959.

Stålh = Stålhammars brev 1700 – 1708. I: Karolinska krigares dagböcker VII. utg. 1903.

DalinArg = Then swänska Argus; utg. Hesselman & Lamm 1910–1914.

GyllSprätt = Svenska sprätthöken; utg. L. Breitholtz 1959.

Äl.sv.rom. = Äldre svenska romaner; utg. i nätversion av Språkbanken, Göteborgs universitet.

Str.rom = Strindbergs romaner och dramer; utg. i nätversion av Språkbanken, Göteborgs universitet.

Press97 = Dagstidningstext från 1997; utg. i nätversion av Språkbanken, Göteborgs universitet.

F&F = Artiklar i Forskning och Framsteg 1992–1996; utg. i nätversion av Språkbanken, Göteborgs universitet.

Om handskrifterna som ligger till grund för de utgivna verken i SFSS och deras datering se Patrik Åström, Register till Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet 1844–200. Uppsala 2003.

Litteratur

Alving, Hjalmar, 1916, *Det grammatiska subjektets plats i den narrativa satsen i fornsvenskan: en språkhistorisk undersökning*. Uppsala.

Andersson, Lars-Gunnar, 1975, *Form and function of subordinate clauses*. (Göteborg monographs in linguistics 1.) Göteborg.

Behaghel, Otto, 1923–1932, *Deutsche Syntax: eine geschichtliche Darstellung*. Heidelberg.

Bergqvist, Bengt J:son, 1884, *Studier öfver den konditionala satsfogningen i fornsvenskan*. Lund: Berlings.

Bjerre, Birger, 1935–1938, *Nordiska konjunktionsbildningar med temporal innebörd. 1–2*. Lund: Gleerup.

Brate, E., 1898, *Svensk språklära för de allmänna läroverken*. Stockholm: Norstedts.

Braunmüller, Kurt, 1978, Remarks on the formation of conjunctions in Germanic languages. *Nordic Journal of linguistics* 1. 99–120. (Också i Braunmüller 1995.)

- Braunmüller, Kurt, 1995, *Beiträge zur skandinavistischen Linguistik*. Oslo: Novus.
- Christoffersen, Marit, 2003, Noe om bindeord i eldre norsk, særlig om *ok*, *en*, *nema*. *Språk i endring*. Ed. J. T. Faarlund. Oslo: Novus. 13–28.
- Dalin, A. F., 1850–1853, *Ordbok öfver svenska språket*. Stockholm.
- Delsing, Lars-Olof, 1999, Från OV-ordföljd till VO-ordföljd. En språkförändring med förhinder. *Arkiv för nordisk filologi* 114, 151–232.
- Diderichsen, Paul, 1941, *Sætningsbygningen i Skånske lov*. København: Munksgaard.
- Enberg, Lars Magnus, 1836, *Svensk språklära utg. af Svenska Akademien*. Stockholm.
- Falk, Cecilia, 1993, *Non-referential subjects in the history of Swedish*. Lund: Dept. of Scand. Languages.
- Falk, Cecilia, 2010, Subjunktionshistorier och subjunktionshistoria. Kristinn Jóhannesson m.fl. (red.), *Bo 65. Festskrift till Bo Ralph*. 15–25.
- Falk, Hjalmar. & Alf Torp, [1910] 1960, *Norwegisch-Dänisches etymologisches Wörterbuch*. 2. Aufl. Oslo & Bergen: Universitetsforlaget.
- Falk, Hjalmar & Alf Torp, 1900, *Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling*. Kristiania.
- Fritzner, Johan, 1867–1972, *Ordbog over det gamle norske sprog* 1–3. Bd 4: Rettelser og tillegg v. Finn Hødnebo.
- Haskå, Inger, 1988, Standardisering inom fornsvenskans bestånd av kausalmärkörer. Gertrud Petersson (red.), *Studier i svensk språkhistoria*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 41. Lund: Lund university press. 86–103.
- Hellquist, Elof, 1957, *Svensk etymologisk ordbok*. 3. uppl. Lund: Gleerups.
- Hjorth, Poul Lindegård, 1979, Om ledstillingen i helsætninger med *eller*. *Språkform och språknorm. En bok till Bertil Molde på 60-årsdagen den 16 december 1979*. Stockholm: Esselte studium. 127–133.
- Hopper, Paul J., & Elizabeth Closs Traugott, 2003, *Grammaticalization*. Second edition. Cambridge: Cambridge university press.
- Håkansson, David, 2011, Bisatsledföljden i äldre svenska – variation eller förändring. *Arkiv för nordisk filologi* 126, 93–140.
- Julien, Marit, 2009, *Plus(s) att i skandinaviska – en minimal matris*. *Språk och stil* 19, 123–141.
- Jørgensen, Nils, 1987, *Studier över syntax och textstruktur i nordiska medeltidslagar*. Lund: Lund university press.
- Kalkar, Otto, 1976 [1881], *Ordbog til det ældre danske sprog (1300–1700)*. København: Akad. forlag.
- Kluge, Friedrich, 2002, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 24. Auflage. Bearb. von Elmar Seebold. Berlin/New York: de Gruyter.
- Kotcheva, Kristina, 2001, Wie aus *en* ein *men* wurde. Zur Geschichte einer Konjunktion. *Arbeiten zur Skandinavistik*. Hrsg. A. Heitmann. Frankfurt: Peter Lang. 221–228.
- Kotcheva, Kristina, 2002, Om konjunktionerna *ok* och *än* i fornsvenska. *Folkmålsstudier* 41, 145–156.

- Larsson, Carl, 1931, *Ordföljdsstudier över det finita verbet i de nordiska forn-språken*. I. Uppsala: Lundequistska.
- Lehmann, Christian, 1991, Grammaticalization in contemporary German. Traugott & Heine (ed.), 493–535.
- Lindfors, Anders Otto, 1815–1824, *Fullständigt svenskt och latinskt lexicon*. Lund.
- Lindström, Jan, & Anne-Marie Londen, 2008, Constructing reasoning: the connectives *för att* (causal), *så att* (consecutive) and *men att* (adversative) in Swedish constructions. Jaakko Leino (red.), *Constructional reorganization*. Amsterdam: Benjamins. 105–152.
- Londen, Anne-Marie, & Jan Lindström, 2007, Att komma till en konklusion. Elisabeth Engdahl & Anne-Marie Londen (red.), *Interaktion och kontext. Nio studier av svenska samtal*. Lund: Studentlitteratur. 91–138.
- Magnusson, Erik, 2007, *Gränsöverskridande koordination. Syntaktisk förändring i äldre svenska*. (Nordistica gothoburgensia 28.) Göteborgs universitet.
- Magnusson, Erik Petzell, 2011, OV-ordföljd i svenskans historia. *Arkiv för nordisk filologi* 126, 141–191.
- Mikkelsen, Kr., [1911] 1975, *Dansk Ordføjningslære med sproghistoriske tillæg*. Nytr. m. indeks. København: Reitzels.
- NO = *Norsk ordbok: ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. 1966–.
- Noreen, Adolf, 1913, *Geschichte der nordischen Sprachen: besonders in alt-nordischer Zeit*. (Grundriss der germanischen Philologie 4.) 3. vollst. umgearb. Aufl. Strassburg.
- Nygaard, M. [1906] 1966, *Norrøn syntax*. Oslo: Aschehoug.
- ODEE = *Oxford Dictionary of English Etymology*. 1966. Ed. by C. T. Onions. Oxford: Clarendon Press.
- ODS = *Ordbog over det danske sprog*. Grundlagt af Verner Dahlerup; udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab; red. H. Juul Jensen. 1918–1956. København: Gyldendal.
- Pettersson, Gertrud, 1988, Bisatsledföljden i svenskan eller Varifrån kommer BIFF-regeln? *Arkiv för nordisk filologi* 103, 157–180.
- Platzack, Christer, 1988, Den centralskandinaviska bisatsordföljdens framväxt. *Studier i svensk språkhistoria 1*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 41.) Red. Gertrud Pettersson. Lund: Lund university press. 241–255.
- Rietz, Johan Ernst, 1867, *Svenskt dialekt-lexikon: ordbok öfver svenska allmogespråket*. Lund.
- Rosenkvist, Henrik, 2004, *The emergence of conditional subordinators in Swedish*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 62.) Lund: Department of Scandinavian languages.
- SAG = Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson, 1999, *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts.
- Sahlstedt, Abraham, 1773, *Swensk ordbok*. Stockholm.
- Sandig, Barbara, 1973, Zur historischen Kontinuität normativ diskriminierter syntaktischer Muster in spontaner Sprechsprache. *Deutsche Sprache* (3), 37–57.

- Schlyter, Carl Johan, 1877, *Glossarium ad corpus iuris sueo-gotorum antiqui. Ordbok till Samlingen af Sveriges Gamla Lagar*. Lund.
- SD = *Svenskt diplomatarium*.
- Sdw = K. F. Söderwall, *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket*. Med supplement. Lund: Berlingska. 1925–1973.
- SFSS = Skrifter utg. av Svenska fornskriftssällskapet.
- SRI = *Sveriges runinskrifter*.
- Sweetser, Eve E., 1990, *From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: Cambridge university press.
- Teleman, Ulf, 1967, Bisatser i talad svenska. Gösta Holm (red.), *Svensket talspråk. Fem studier*. Stockholm: Almqvist & Wiksell. 160–203.
- Teleman, Ulf, 1976, On causal conjunction in Modern Swedish. Fred Karlsson (red.), *Papers from the third Scandinavian conference of linguistics. Hanasaari 1976*. Turku. 393–404.
- Teleman, Ulf, 2008, Tidiga nordiska prepositioner. Härkomst och uppkomst. *Arkiv för nordisk filologi* 123, 77–141.
- Traugott, Elizabeth Closs, & Richard B. Dasher, 2002, *Regularity in semantic change*. Cambridge: Cambridge university press.
- Wenning, Alf, 1929, *Studier över ordföljden i fornsvenskan*. Lund: Lindstedts.
- Wessén, Elias, 1965, *Svensk språkhistoria III. Grundlinjer till en svensk syntax*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Weste, E. W., 1807, *Svenskt och fransyskt lexicon*. 1–2. Stockholm.
- Åkerlund, Walter, 1935, *Fornnordiska ordföljdsprinciper*. Lund: Håkan Ohlsson.